

**БІБЛЕЇЗМИ У „СКАЗАННІ СТРАСТІ ТА
ПОХВАЛІ СВЯТИМ МУЧЕНИКАМ БОРИСУ ТА ГЛІБУ”**

У статті досліджується значення біблійних цитат у анонімному „Сказанні страсті та похвалі святим мученикам Борису та Глібу”. У праці простежується, як завдяки цитатам зі Старого та Нового Завітів середньовічний автор демонструє духовні орієнтири героїв, їхні переконання та обґрунтовує, що знання Біблії є цінним дороговказом до життя вічного.

Ключові слова: цитата, Біблія, житіє, біблеїзм.

Звернення до Біблії як до джерела мотивів, сюжетів, образів має багатовікову історію. Проте особливий інтерес для нас становлять художні тексти доби Середньовіччя, коли для митця ця книга була канонем. Бо саме знання Святого Письма і давало можливість не лише зрозуміти суть нової релігії на Русі, але й усвідомити сенс життя та власне місце у світі. У цей час цитатами з Біблії активно послуговуються автори у різних жанрах: проповідях, повчаннях, словах, ходіннях, літописах, житіях тощо.

Трансформувалась і віра у загробне життя, адже з’явилася нова мотивація: відродити первісний духовний зв’язок із Богом, який втратили перші люди – Адам і Єва – через гріхопадіння. У цьому контексті з’явився моральний ідеал поведінки людини, яка прагне „уподібнитися” Синові Божому, цим і зумовлюється святість – як особлива життєва позиція. Намагаючись повторити вчинки Ісуса Христа у свою епоху (у вигляді посту, молитви, долання духовних перешкод, мучеництва за віру тощо), людина орієнтується на Святе Письмо, на поради і пророцтва святих апостолів. Таким чином, християнізація Русі пов’язана не лише із хрещенням формальним, із нею приходить і зміна світоглядних позицій, орієнтація на священну мету – відновлення духовного зв’язку з Творцем.

Письменники апелюють до Святого Письма, часто цитують його у власних творах, „пояснюють зумовленість їх присутності”, вони (*цитати. – Н. Урсані*) стають „основою для нового цілого тексту” [10, с. 127]. У цьому дослідженні нас цікавлять конструкції „текст у тексті”, „експліковані цитати, з вказівкою на походження, що мало модифікують зразок” [10, с. 127] у творі „Сказання страсть та похвала святим мученикам Борису та Глібу”. Для практичного застосування (за Н.А.Фатєєвою) вважатимемо цитатою „відтворення двох і більше компонентів тексту-донора із власною предикацією” [10, с. 127]. Біблійні цитати часто підбиралися авторами житій так, аби подальший

опис шляху святого слугував підтвердженням написаного у Святому Письмі. Приклади праведного життя з інтересом розроблялися в літературі XI–XIII ст. Для житійного героя були характерними вчинки, які важливі в плані самовдосконалення. Життя можна розглядати як зразки синкретичної літератури, які несуть відомості літературні, історіографічні, історико-культурні, дидактичні. Житійна література стверджувала святість як моральний ідеал поведінки, як особливу життєву позицію, завдяки якій переконливіше реалізується ставлення тогочасної людини до Бога, її прагнення сподобатися Йому. Проблема уподібнення Богові конкретизується через ідею хриstopодібності, яка одержала центральне місце в руській агіографії.

Причина канонізації святих лишається і досі загадкою і предметом для домислів. Чимало чинників підтверджують парадоксальність цього явища. Так, Вілен Горський пише: „Грецькі митрополити Іоанн та Георгій сумнівалися щодо правомірності канонізації Бориса та Гліба, бо традиційно як святі уславлювалися: преподобні аскети-сподвижники, миряни, мученики за віру Христову. Брати не вписувались у канон, бо їх смерть пов'язана із боротьбою за владу. Навпаки, наголошується на ширій любові юнаків до життя, родини. Це спонукало дослідників вважати, що до надзвичайної популярності життя про Бориса і Гліба спонукали політичні мотиви: культ Бориса і Гліба використовувався для обґрунтування ідеологічної доктрини „вотчини”, яку намагалися запровадити в життя, аби запобігти лихоліттю міжусобиць. Сам факт убивства брата на той час не був дивом, наприклад, Володимир убив брата Ярополка, Ярополк убив свого брата Олега. Проте факт убивства не став на заваді канонізації Володимира” [3, с. 13].

Оскільки княжі життя про Бориса і Гліба пов'язані з випробовуванням людини багатством, то відмова від матеріального заради блага духовного розцінюється як особливий подвиг. Він підсилюється мотивом „терпіння страстей”, мучеництвом. Брати жертвують земним життям, аби дотриматися заповідей: „Не убий! Полюби ближнього свого, як самого себе” [Єванг. від Матф. 5, с. 21].

Про великий інтерес до страсотерпців свідчать і твори Борисо-Глібівського циклу, серед яких особливим ліризмом і драматизмом виділяється „Сказання страсть і похвала святим мученикам Борису і Глібу”. Ця пам'ятка не обділена увагою дослідників. У працях С.Зарина, Г.Федотова, М.Грушевського, П.Толочка, В.Горського, О.Вдовиної „Сказання...” розглядається в контексті середньовічної культури, дослідники акцентують увагу на ідейних домінантах доби. Заслугове уваги і думка про те, що це міфічний твір, сповнений молитов, міркувань. На поетичну інтерпретацію життя вказує і сам автор, називаючи його „сказанням”. Він звертається до Старого та Нового

Завітів, переконливо доводить, що знання Священної історії – прекрасний путівник для людини у земному житті. У цьому творі викликає неабиякий інтерес характер світовідчуття людини, яка живе у світі, взаємини в якому вибудовуються на ґрунті знань тексту Священного Письма. Від його знання чи незнання – аж до можливостей інтерпретувати, осмислювати, – можна простежувати правильність вибору земного шляху героя, оцінювати його у часі статичному. У цьому сенсі думки царя Соломона зі Старого Заповіту є такими ж цінними у плані життєвого досвіду, як і висновки Еклезіаста, чи пророка Матфія. Проте, вчитуючись у зміст, ми відкриваємо для себе, що біблеїзми мають у творі різне семантичне навантаження. Адже звернення до тексту Біблії свідчить не лише про її знання Борисом і Глібом, але водночас є актом творчого і духовного переосмислення. У межах випробовування кожен із братів має свободу у плані вибору біблійного тексту, який слугував би підтвердженням правильного вибору. У цьому плані звернення до Біблії набуває особливої цінності, оскільки через нього автор демонструє духовний вибір персонажа, його осмислену життєву позицію. У цьому сенсі цитати зі Святого Письма становлять особливий інтерес.

Уже із перших рядків „Про забиття святого Гліба” невідомий автор звертається до біблійної цитати, яка обрамлює і підсумовує всі події, що в подальшому будуть подаватися у тексті: „Не буде невинним лихий, – каже пророк, – а нащадок праведних захований буде” [7, с. 231]. У цих рядках закладена біблійна парадигма про печать первородного гріха на Каїнові і Авелеві та водночас – це істина, яка підтверджується в історії Русі: вбивство Ярополком брата та одруження із черницею, вбивство Володимиром Ярополка через кохання до тієї ж черниці, народження лихого Святополка, який не може бути невинним, смерть Бориса і Гліба, синів Володимира, які народилися після його хрещення, та невідоме місце заховання тіла блаженного Гліба.

Середньовічний автор не спроможний до глибокого внутрішнього аналізу свідомості свого героя. У цьому плані образи Бориса і Гліба у „Сказанні...” взаємодоповнюють один одного. Борис готовий до зустрічі з Творцем : „Пішов по дорозі, мислячи про красу добрства свого...” [7, с. 233]. Глібові ж не хочеться прощатися із земним світом. А тому він намагається вимолити життя у своїх мучителів: „Господинове, братіє улюблена, яку вчинив обиду братові моєму і вам?” [7, с. 238]. Ці рядки яскраво підтверджують тогочасне життя, яке вирувало у кривавій боротьбі, де жорстокість та насилля були звичним явищем. Так, у творі убивство за замовленням подано як явище традиційне: Каїн убив Авеля... Володимир – Ярополка... А окаянний Святополк замовив убивство Бориса та Гліба.

Поведінка юних князів зорієнтована на те, що людина здатна *приймати, покладатися на Бога; або ж брати, надіятись на диявола*, як Святополк. Про це свідчать і слова Бориса: „Коли вб'є мене, – мучеником буду, Богові моєму не противлюся” [7, с. 232]. Аби переконатися у правильності власного рішення, юний Борис звертається до тексту Біблії: „Як хто скаже: „Я Бога люблю, та ненавидить брата свого, той неправдомовець”” [7, с. 232]. Водночас думки Бориса перегукуються з рядками глави п'ятої від Матфія: „Я кажу вам, що всякий, хто гнівиться на брата свого даремно підлягає суду, а хто скаже – безумний – горітиме в гієні вогненній” [Матв. 5, 21]. Звернення до Святого Письма допомагає Борисові заспокоїтись, прийняти рішення: „І попри боязнь, в любові немає досконалішого, як любити – відкину страх і піду до брата мого і скажу: „Будь мені батьком, ти старший од мене брат”» [7, с. 232]. Він приймає Божу волю, наслідуючи Ісуса Христа. А Гліб бере приклад зі старшого брата. Про це свідчить і монолог Гліба: „Ліпше мені з тобою, брате, вмерти <...> хай же сподоблюся ту ж таки прийняти страсть, і з тобою я житиму, а ніж у звабі світу сього бути” [7, с. 239].

Роздумуючи про життя батька Володимира, про славу світу сього, срібло і золото, багаточінні ризи, вино і медове, Борис згадує слова мудрого Соломона: „Все марнота і розрух, і зваба в світі сім є, тільки від добрих справ поміч, від добровір'я і від неблазенної любові” [7, с. 232]. Таким чином, автор акцентує увагу на одвічних духовних цінностях, на які і спрямовує своє життя Борис. На наш погляд, невідомий автор не випадково звертається до слів царя Соломона, адже мова йде про правителя, який був юним, угодним Богові, бо „возлюбив Господа і чинив по уставу батька свого” [6, с. 133]. У молоді роки він став царем Ізраїлю. Коли Бог запропонував йому виконати його бажання, то юнак попросив мудрості. Цікаво, що у похвалі Творця ми знаходимо перегук із діяннями Ісуса Христа: „За те, що ти... не просив собі довгого життя, не просив душ ворогів своїх, але просив собі розуму, щоб достойно умів судити, ось, Я зроблю за словами твоїми” [7, с. 133].

Таким чином, для читача згадка про Соломона не обмежується цитатою, адже перед ним постає весь шлях царя. Для молодого Бориса він стає предметом для наслідування. Саме тому юнак не піднімає руки на старшого брата, адже його поведінку визначають життєва мудрість і батькові заповіти. Знаючи про убивство Володимиром брата Ярополка, князі Борис і Гліб не повторюють батьківських помилок.

Знання Святого Письма – це шлях до спокою й умиротворення. Про це застерігає і таємничий пророк Еклезіаст: „Яка є користь людині від усіх трудів її, якими трудиться вона під сонцем” [Екл. 1, с. 3]. Пророк характеризує людське життя як „суету сует”. Подібне ставлення до

матеріального світу у своїх міркуваннях демонструє і Борис, його наслідує молодший брат Гліб. Автор підкреслює правильність вибору: „Пішов по дорозі, мислячи про красу добрства свого” [7, с. 233]. У „Сказанні...” мотив спокуси яскраво розкривається крізь призму життя всіх персонажів. Спокусі піддається Святополк. Його життя – це наслідування життя Каїна, який убив Авеля. Це й князь Володимир, який до хрещення убив свого брата Ярополка. У цьому випадку спостерігається перегук із Євангелієм від Матфія про спокусу Ісуса: „Візьми всі царства земні” [Єванг. від Матф. 4, с. 4]. У сказанні диявол „...окаяного Святополка вмовив, наділивши думкою побити наслідників своїх, а самому взяти владу єдину в усіх городах Руських” [7, с. 232].

На жаль, цього не усвідомлює Святополк. Він зневажає давній звичай старшинства у родині, Божі заповіді. Заручниками його жорстокості стають молоді Борис і Гліб. Вони не готувалися до смерті, а вели активне життя. Але складні обставини показали, що внутрішньо брати були готові до такого вчинку. Письменник переконує, що вершиною життєвого смислу є пізнання Бога. А тому авторові „Сказання...” було легко пояснити причину злих намірів Святополка. Оскільки він не хрестився, то дияволу легко полонити його душу, заповнити її жадобою і жорстокістю. На відміну від Святополка, Борис міг протистояти нечистому, бо озброєний великою вірою в Бога: „Диявол же побачив усю надію Борис на Бога поклав, почав до убивства блаженного нахилити” [7, с. 233]. Але йому це не вдалося.

Як бачимо, в епоху Середньовіччя людина настільки близька до Бога, що перебуває у постійному спілкуванні з Ним. При цьому вона має право вибору на відповідь від імені Всевишнього із Біблії, звичайно, за умови, якщо знає Її. Доцільність правильно вибраної частини зі Святого Письма засвідчує високу ступінь самовдосконалення людини на землі. Таким чином, знання Біблії звеличує людину над іншими, захищає від злих діянь. У такому випадку окаянний Святополк не має ніяких шансів у протистоянні дияволу: „...Так і окаяного Святополка вмовив, наділивши думкою побити наслідників свого брата, а самому взяти владу єдину в усіх городах руських” [7, с. 233].

Образи убивць автор характеризує біблійними цитатами: „Про таких пророк каже: Швидкі їхні ноги, щоб кров проливати, руїни і злидні на їхніх дорогах” [7, с. 233]. У контексті твору цей вислів слугує і пророцтвом про швидке скоєння убивства і водночас прокляттям убивцям і, зокрема, пророцтвом долі Святополка після смерті братів. Монологи Бориса та Гліба підтверджують безперервний духовний зв'язок із Всевишнім. Власне рішення прийняти страсть Борис пов'язує зі словами мудрого Соломона: „У вічній пам'яті праведний буде, надію складає на Господа” [7, с. 232]. Ця цитата пов'язана зі спогадами Бориса

про преподобного В'ячеслава чеського, який також був убитий братом. Таким чином, це і підсумок щодо духовного подвигу святого, на якого рівняється Борис і водночас погляд на себе у часі статичному.

Для Гліба духовним авторитетом постає старший брат Борис. Переконавшись у тому, що перед ним „люті лиходії, мов ті звірі”, він звертається до Бога, який сказав апостолам: „Коли за ім'я моє озлобляться на вас і зражені будете разом із друзями, і брат брата на смерть віддасть імені мого заради... І не лякайтеся тих, хто тіло убиває” [7, с. 233]. У цитаті спостерігається повторення звернення самого Гліба до Бога, коли його збирались убити. І водночас це віддзеркалення майбутніх подій – пророцтво. Подібне звернення є і у ліричному монолозі Бориса. Перед смертю він читає пісню із Псалтиря, в якій характеризуються убивці як „злі пси і злочинці”. Водночас це і пророцтво майбутніх кривавих подій, пов'язаних із Борисом, який знає про прихід кривдників: „Бо пси оточили мене, обліг мене натовп злочинців” [7, с. 234].

На наш погляд, не випадково автор звертається до Псалтиря, адже ця книга має велике значення для християнської церкви з моменту її появи. Псалми стосуються всіх сторін духовного життя людини. Гіпотетично авторство псалмів приписується знаменитим царям – Давидові і Соломонові. Зміст „Сказання...” співзвучний із багатьма псалмами, зокрема із 36-им, де йде мова про убивць: „Меч їх ввійде в їхнє ж серце, і луки їх упадуть” [6, с. 269].

Наскрізним є образ любові у творі. Про це почуття перед смертю говорить і Борис, аби пояснити свій вчинок: «Не хотів я слави княжіння, ні столу батьківського, зволив за апостолом, що каже: „...З любов'ю все терпить, всьому віру бере, не шукає своїх”» [7, с. 235]. Таким чином юнак заявляє про зречення від влади, багатства, родини для слави Божої. Святість Бориса і Гліба підтверджують і чудеса після їхньої смерті: нетлінність тіл, світіння мощів Гліба, гривеник на голові Георгія.

В основі цього життя через братовбивство осмислюється подвиг Бориса та Гліба, який полягає у великій вірі та покорі. Нове розуміння людини впливає із церковної ідеології, за якою вибір між добром і злом становить суть людського життя на землі. Святі стратотерпці Борис і Гліб знайшли утіху в торжестві духу над плоттю, в силі мудрості, яка червоною ниткою проходить через усю Біблію. Таким чином, цитати, взяті зі Святого Письма, набувають у „Сказанні...” нового звучання. Біблійна парадигма розгортається в конкретних історичних умовах. Цитати слугують пророцтвом майбутніх подій, характеризують героїв та їх вчинки, підтверджують правдивість знань, які дає людині Біблія. Водночас це і засіб самозаспокоєння героїв.

Цитати ілюструють духовні орієнтири мучеників. Їх духовний подвиг співзвучний із заповідями Ісуса Христа: „Блаженні плачучі, бо вони утішаться. Блаженні милостиві, бо помилувані будуть... Блаженні вигнанці за правду, бо їхнім є Царство Небесне” [Єванг. від Матф. 5, 9-10]. Водночас це – біблійний текст, який розгортається перед читачем як осмислений акт в устах Бориса і Гліба.

Отже, цитати зі Святого Письма у „Сказанні...” репрезентують переконання юних князів-страстотерпців. Підібрані таким чином, аби акцентувати увагу читачів на основних догматах християнства. У творі ми зустрічаємо міркування щодо сенсу людського існування, духовних і матеріальних цінностей. Невідомий автор добирає цитати, пов’язані із життям Соломона, Давида, пророка Матфія, книга якого відкриває Новий Завіт. На матеріалі „Сказання...” читач має можливість переконатися в тому, що одвічні цінності не втрачають свого значення в історії людства. Та й духовний подвиг синів рівноапостольного Володимира є яскравим свідченням наслідування Христових заповідей. У цьому сенсі ліричні монологи Бориса та Гліба нагадують проповіді та мають повчальний характер.

Література

1. Українська література XIV – XVI ст.: Хрестоматія / упор. В. Колосова, В. Литвинов, В. Микитась та ін. – К.: Наук. думка, 1988. – 597 с.
2. *Грушевський М.* Агіографічні писання // Історія української літератури у 6 т., 9 кн. / *М. Грушевський* – Т. 2. – К.: Либідь, 1993. – С. 79–84.
3. *Горський В. С.* Ідея наслідування Христа в давньоруській агіографії // Образ Христа в українській культурі / *В. С. Горський*. – К.: КМ „Академія”, 2003. – С. 8–22.
4. *Горський В.* Давньоруські любомудри / *В. Горський В., О. Вдовина, Ю. Завгородній, О. Киричок*. – К.: КМ „Академія”, 2004. – 300 с.
5. *Бузина О.* Ярослав Мудрий – покровитель киллеров // Тайная история Украины-Руси / *О. Бузина*. – К.: Довіра, 2006. – 317 с.
6. *Михайлицин П.Е.* Расшифрованная Библия / *П. Е. Михайлицин, В. В. Нестеренко*. – Харьков – Белгород: Клуб семейного досуга, 2009. – 413 с.
7. Сказання і страсть і похвала святим мученикам Борису і Глібу // Золоте слово: у 2-х кн. / за ред. В. Яременка. – К.: Аконіт, 2002. – Кн. 1. – С. 231–241.
8. *Романець В. А.* Історія психології XVII століття. Епоха Просвітництва / *Романець В. А.* – К.: Либідь, 2006. – 997 с.
9. *Чижевський Д.* Повістарство // Історія української літератури. / *Д. Чижевський* – К.: Академія, 2003. – С. 99–109.

10. *Фатеева Н. А.* Интертекст в мире текстов: Контрапункт в мире интертекстуальности / *Н. А. Фатеева.* – 2-е изд., испр. – КомКнига, 2006. – 280 с.
11. *Филист Г.* История “преступлений” Святополка окаянного. / *Г. Филист.* – Минск, 1999 . – 256 с.

Аннотация

В статье исследуется роль библейских цитат в анонимном «Сказании страсти и похвале святым мученикам Борису и Глебу». В работе прослеживается, как посредством цитат из Старого и Нового Заветов средневековый автор демонстрирует духовные ориентиры героев, их мировоззрение и доказывает, что знания Библии есть ценным ориентиром жизни вечной.

Ключевые слова: цитата, Библия, житие, библеизм.

Summary

In the article deals the figure's a man and a world in the « Story and martyr and praise the holy from martyr's the Boris and the Gleb». In the work study, which quotation`s from Old and New legasi from editerrfnean poet olpend spiritsorient`s herrow. Separate attention from make sense of ears lot and from conceive eternal life the yang`s prince the Boris and the Gleb.

Key words: quotation, Bible, life, bibleism.

УДК 221.161.2-1 (082.2)

Сергій НЕСВИТ, науковий співробітник,
Донецького національного університету

ЗБІРКА В. СТУСА „КРУГОВЕРТЬ”: КОДИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена проблемі реінтерпретації першої недрукованої збірки поетичних творів Василя Стуса „Круговерть” у контексті творчих пошуків поета. Центральне місце відводиться дослідженню тематичних аспектів збірки і особливостям їх творчої інтерпретації автором. В основу дослідження покладена ідея про те, що вже у ранній творчості поета наявні його основні естетичні й морально-етичні концепти, які набувають розвитку на наступних етапах творчого шляху В. Стуса.

Ключові слова: інтерпретація, пафос, філософська лірика, самоідентифікація.

Про Василя Стуса як поета мова заходить передусім у контексті його вершинного доробку, а саме – редакцій збірки „Палімпсести”. У ширших аспектах згадуються його таборові зошити, епістолярій, знакові літературно-критичні статті (про творчість П. Тичини і В. Свідзінського). І лише в контексті біографії дослідники, за винятком небагатьох, звертаються до ранньої творчості поета, шукаючи витoki майбутнього вибуху таланту митця насамперед у збірках „Зимові дерева” і „Веселий цвинтар”. Очевидно, що це пов'язано з фактом цілісної завершеності цих матеріалів саме у якості збірок, де вже на